

Ivan Mladenović

Od javnog uma do deliberativne demokratije

Apstrakt U ovom članku bavimo se odnosom između javnog uma i deliberativne demokratije polazeći od Rolsove kasnije političke teorije. Nasuprot kritičarima koji smatraju da Rols nema teoriju deliberativne demokratije, zastupamo stanovište da Rols ima kompleksno viđenje javne deliberacije koje sadrži čitav niz formalnih i supstantivnih zahteva izvedenih iz ideje javnog uma. Naša namera u ovom radu je upravo da ponudimo argumente i dodatno obrazložimo zašto je Rolsovo političko učenje važno za koncepciju deliberativne demokratije. Pored toga, nastojaćemo da u svetlu novijih istraživanja u oblasti deliberativne demokratije razmotrimo u kojoj meri je Rolsovo učenje relevantno za suočavanje sa nekim aktuelnim problemima, ali i koja su ograničenja perspektive javnog uma.

Ključne reči: javni um, deliberativna demokratija, razložnost, konsenzus, većinsko glasanje

237

U ovom radu bavićemo se odnosom između javnog uma i deliberativne demokratije polazeći od Rolsove (J. Rawls) kasnije političke teorije.¹ Kada je reč o Rolsovom odnosu prema deliberativnoj demokratiji stavovi autora se po tom pitanju razilaze. S jedne strane, pojedini autori tvrde da je Rolsova politička teorija irelevantna za koncepciju deliberativne demokratije. Tako Simon Čembers (S. Chambers) kaže da, „iako Rols podržava deliberativnu demokratiju i njegova koncepcija javnog uma ima centralan značaj za takvo razumevanje demokratije... njega ne smatram teoretičarem deliberativne demokratije“ (Chambers 2003: 308). Slično tome, Majkl Sovard (M. Saward) ističe da, „uprkos Rolsovim tvrdnjama i tvrdnjama komentatora, Rols nije i ne može biti deliberativni demokrata“ (Saward 2002: 112). S druge strane, autori koji su više naklonjeni Rolsu tvrde da koncepcija deliberativne demokratije ima značajnu ulogu u okviru njegove teorije. Čarls Larmor (C. Larmore) u tom pogledu iznosi stav da, „Rolsovi skorašnji spisi o javnom umu pružaju nacrt kompleksnog modela deliberativne demokratije“ (Larmore 2003: 368). S tim se slaže i Džonatan Kvong (J. Quong) tvrdeći da „javni um zahteva određenu formu deliberativne demokratije“ (Quong 2014: 265). Semjuel Frimen (S. Freeman) takođe ističe da je „ideja javnog uma od centralnog značaja za stanovište deliberativne demokratije“, smatrajući pritom da, „Rols uviđa posebnu potrebu za tim da javni um reguliše argumente i deliberaciju u političkom životu demokratije“ (Freeman 2000: 396, 399).

1 Tekst je nastao kao rezultat rada na projektu Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, Univerziteta u Beogradu, br. 43007, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Naš prvi cilj u ovom radu biće da pokažemo zašto je pogrešno stanovište autora koji smatraju da je Rolsovo učenje irelevantno za deliberativnu demokratiju. Ovo ćemo nastojati da uradimo pre svega razmatrajući odnos između ideje javnog uma i koncepcije deliberativne demokratije. Uprkos tome što se slažemo sa autorima koji tvrde da je Rolsova zamisao o javnom umu relevantna za teoriju deliberativne demokratije, smatramo da u literaturi koja se dotiče ovog pitanja nedostaju argumenti i detaljnije obrazloženje zašto je to tako. Naša namera u ovom radu je upravo da ponudimo takve argumente i dodatno obrazložimo zašto je Rolsovo političko učenje važno za koncepciju deliberativne demokratije. Toliko o prvom cilju ovog rada. Drugi cilj je da u svetlu kasnijih istraživanja u oblasti deliberativne demokratije razmotrimo u kojoj meri je Rolsovo učenje relevantno za neke aktuelne probleme, ali i koja su ograničenja Rolsovog stanovišta u vezi sa deliberativnom demokratijom. U tom pogledu, branićemo koncepciju deliberativne demokratije za koju smatramo da je u velikoj meri u skladu sa Rolsovim pretpostavkama, ali koja istovremeno ide dalje od tih pretpostavki i suočava se sa nekim pitanjima koja su kod Rolsa ostala otvorena. Drugim rečima, nastojaćemo da polazeći od nekih rolsovskih premisa dođemo do svojih zaključaka u vezi sa deliberativnom demokratijom.

Ideja javnog uma, kako je Rols shvata, pre svega se odnosi na ideal dobro uređenog demokratskog društva. Moglo bi se reći da ova ideja ima svoju liberalnu i svoju demokratsku dimenziju. U osnovi liberalnog shvatanja legitimnosti nalazi se zamisao da je za opravdanje osnovnih principa političke zajednice, kao i mehanizama prinude koji ih podržavaju, nužno da se sa njima saglase sve slobodne i jednake individue. Liberalna dimenzija ideje javnog uma sastoji se u tome da bi građani dobro uređenog demokratskog društva, upravo kao slobodni i jednaki, ali i kao racionalni i razložni, mogli da prihvate određene principe kojima bi bila regulisana osnovna ustavna pitanja, kao i upotreba političke moći. Zato Rols smatra da se u osnovi ideje o javnom umu nalazi ono što naziva principom liberalne legitimnosti. Ovaj princip glasi da je „vršenje političke moći... pravilno i stoga opravdano samo kada je u skladu sa ustavom, ako je razložno da očekujemo da će njegove osnovne elemente potvrditi svi građani u svetlu principa i ideala koji su im prihvatljivi kao razložni i racionalni“ (Rols 1998: 258).

Za demokratsku dimenziju ideje o javnom umu je karakteristično da u dobro uređenom demokratskom društvu građani, kao kolektivno telo, donose odluke koje su od ključne važnosti za političku zajednicu. Rols kaže da, „demokratski ustav predstavlja principijelno izražen u višem pravu politički ideal naroda da sobom vlada na određeni način“ i dodaje da je „cilj javnog uma da artikuliše taj ideal“ (Rols 1998: 273). Osnovna zamisao u vezi sa Rolsovom idejom javnog uma jeste da je u meri u kojoj se sledi moguće donošenje kolektivnih odluka koje bi istovremeno bile prihvatljive svim slobodnim i jednakim građanima. Ali da bi liberalna i demokratska strana

ideje javnog uma bile u ravnoteži, nužna je, bar tako misli Rols, pretpostavka o građanima koji su ne samo racionalni, već i razložni. To znači da ideja javnog uma podrazumeva spremnost da se javne debate i glasanje o temeljnim političkim pitanjima, u dobro uređenom demokratskom društvu, rukovode razlozima koje bi svi mogli da prihvate.

S obzirom da Rolsovo viđenje javnog uma u velikoj meri počiva na pretpostavci o razložnim građanima, nužno je najpre videti šta se pod time podrazumeva. Razložnost je pojam koji Rols određuje u kontrastu spram pojma racionalnog. Pojednostavljujući stvari, mogli bismo reći da je racionalna ona osoba koja sledi neku svoju koncepciju dobra ili koja postupa u skladu sa ličnim interesom. Za razliku od toga, razložna osoba je ona koja postupa rukovodeći se osećajem za pravdu ili ona koja dela u skladu sa principima koji mogu biti prihvatljivi i drugim osobama. Polazeći od ovakvog viđenja razložnosti, Rols određuje razložne građane kao one koji su, „sagledavajući jedni druge kao slobodne i jednake u sistemu društvene saradnje kroz generacije, spremni da jedan drugom ponude nepristrasne uslove saradnje u skladu sa onim što smatraju najrazložnijom koncepcijom političke pravde; i takvi su ako se saglašavaju da postupaju u skladu sa tim uslovima, čak i na uštrb vlastitih interesa u određenim situacijama, ukoliko te uslove prihvate i drugi građani“ (Rols 2003: 175–176). Rols, u svojim kasnijim radovima, pretpostavku o razložnosti građana uglavnom dodatno razjašnjava pozivanjem na kriterijum reciprociteta. Za ovaj kriterijum, Rols kaže da, „kada se... uslovi predlože kao najrazložniji uslovi nepristrasne saradnje, oni koji ih predlažu moraju misliti da je u najmanju ruku razložno da ih prihvate i drugi, kao slobodni i jednaki građani, a ne zato što su potčinjeni ili izmanipulisani ili pod pritiskom inferiornog političkog ili socijalnog položaja“ (Rols 2003: 176). Pretpostavka razložnosti podrazumeva, dakle, da građani jedni drugima nude nepristrasne uslove saradnje u formi razloga koje bi svi mogli da prihvate. Idejom reciprociteta dodatno se specifikuje da ova prihvatljivost mora da počiva na uzajamnom tretiranju osoba kao slobodnih i jednakih.

239

Postavlja se, međutim, pitanje zašto je nužno, kada je o javnom umu reč, da građane posmatramo kao razložne, a ne samo kao racionalne? Očigledno, radi se o prilično idealizovanoj verziji građana. Pitanje je, dakle, šta je to što opravdava tako visok stepen idealizacije. Prirodna reakcija je da se tvrdi kako je pretpostavka o razložnim građanima irelevantna za demokratska društva onakva kakva ih poznajemo. Zbog toga treba istaći da je Rols u prvom redu zainteresovan za normativnu koncepciju demokratskog društva kojoj bi bila odgovarajuća određena normativna koncepcija građana. On za javni um kaže da, „kao idealna koncepcija građanstva za ustavni demokratski režim, on pokazuje kako bi stvari mogle da izgledaju, shvatajući ljude onakvima kakvima ih pravedno i dobro uređeno društvo podstiče da budu“ (Rols 1998: 254). Drugim rečima, ideja javnog uma ne odnosi se na to kako se u realno postojećim demokratskim društvima odlučuje, već kako bi trebalo da

se donose odluke u idealizovanoj verziji dobro uređene demokratije. Međutim, problem visokog stepena idealizacije u vezi sa razložnim građanima i dalje ostaje. Moguće je, naime, formulisati normativnu političku teoriju uzimajući u obzir institucije onakve kakve bi mogle da budu, a građane onakve kakvi jesu. Ili barem, imati neko manje idealizovano viđenje građana. S obzirom da se Rolsova teorija izlaže riziku ovakvih prigovora, problem koji ona treba da reši morao bi da bude nerešiv drugačijim sredstvima, da bi stepen idealizacije bio opravdan. Ali o kom problemu je reč?

240

Rols polazi od činjenice razložnog pluralizma koja je karakteristična za demokratsko društvo. Ako je činjenica u vezi sa demokratskim društvom da će se građani razlikovati s obzirom na mnoštvo razložnih religijskih, moralnih i drugih sveobuhvatnih doktrina, onda se javlja problem kako je uopšte moguće doći do neke zajedničke koncepcije pravde i zajedničke osnove na kojoj bi bila rešavana pitanja osnovnih ustavnih elemenata. Rolsov odgovor na ovaj izazov je dvostruk. Prvo, on smatra da je moguće postići preklapajući konsenzus oko koncepcije pravde samo ako je ona formulisana kao politička koncepcija, nezavisno od bilo koje sveobuhvatne doktrine i upravo kao takva prihvatljiva za skup svih razložnih sveobuhvatnih doktrina.² Drugo, on smatra da je jednom kada postoji zajednička osnova opravdanja u političkoj koncepciji pravde, ili barem ograničeni domen porodice liberalnih političkih koncepcija, na osnovu javnog uma moguće definisati sva ključna pitanja ustavnih elemenata. Preklapajući konsenzus definiše političku osnovu koja bi mogla da bude zajednička svim građanima, dok zahvaljujući javnom umu ono što je zajedničko za sve građane biva pretočeno u ustavna određenja.

Ali ono što leži u osnovi oba ova odgovora jeste da se u političkom domenu umesto oslanjanja na celu istinu kako je vidi svaki građanin iz perspektive svoje sveobuhvatne doktrine, moramo osloniti isključivo na razložnost.³ Insistiranje na sopstvenom sveobuhvatnom gledištu kao istinitom, kao i izvođenju koncepcije pravde na tim osnovama jeste put koji vodi u međusobne sukobe i suprotstavljanja, a ne ka stabilnosti demokratskog poretka. Po Rolsu, stabilnost demokratskog društva treba da počiva upravo na javnom umu i preklapajućem konsenzusu razložnih sveobuhvatnih doktrina. Tek u tom slučaju može se govoriti o dobro uređenom demokratskom društvu. Kao što se do preklapajućeg konsenzusa ne može doći ako se insistira na čitavoj istini svog sveobuhvatnog gledišta, već na razložnom prihvatanju određenih političkih vrednosti, pa otud i političke koncepcije pravde koja se na njima zasniva, slično stoji stvar i sa javnim umom. Ograničenja javnog

2 Rols kao razložnu sveobuhvatnu doktrinu određuje onu koja, „prihvata ustavni demokratski režim i ideju legitimnog zakona koja je prati“ (Rols 2003: 170). Za Rolsova dalja određenja u vezi sa razložnim sveobuhvatnim doktrinama, videti: Rols 1998: 93–100.

3 Ovu zamisao Rols formuliše na sledeći način: „Predlažem da u javnom umu sveobuhvatne doktrine istine i prava budu zamenjene idejom politički razložnog koja se obraća građanima kao građanima.“ Navedeno prema: Rols 2003: 170.

uma podrazumevaju da se prilikom odlučivanja o temeljnim političkim pitanjima, građani ne pozivaju na čitavu istinu onako kako je vide iz perspektive sveobuhvatne doktrine, već navodeći razloge koje bi i drugi građani mogli razložno da prihvate. To takođe znači da diskusija o temeljnim političkim pitanjima treba da bude rukovođena pozivanjem na političke vrednosti i političku koncepciju pravde. Zbog svega toga se može reći da su razložni građani oni koji poštuju ograničenja javnog uma. Time smo odgovorili na pitanje zašto je nužno da se građani posmatraju kao razložni a ne samo kao racionalni. Takođe, stepen idealizacije u vezi sa razložnim građanima je adekvatan jer upravo pretpostavka razložnosti omogućava da se ponudi odgovor na pitanje kako je moguće postići konsenzus u vezi sa temeljnim političkim pitanjima ako se uzme u obzir činjenica da se ljudi u demokratskom društvu razlikuju u pogledu mnoštva sveobuhvatnih doktrina.

Iako smo pretpostavku o razložnim građanima razmatrali u direktnoj relaciji sa idejom javnog uma, ona ima svoje nezavisno važenje. Kao što smo videli, na njenim osnovama je moguće objasniti postizanje preklapajućeg konsenzusa. Za razliku od toga, Rols smatra da sam javni um generiše određenu moralnu dužnost koju naziva dužnošću građanske uljudnosti (*the duty of civility*). Njome se određuje kako bi građani jedni prema drugima trebalo da se odnose prilikom odlučivanja o temeljnim političkim pitanjima. S obzirom da je za ideju javnog uma od odlučujuće važnosti politička koncepcija pravde, dužnost građanske uljudnosti nalaže da se debata o temeljnim pitanjima odvija isključivo oslanjanjem na političke vrednosti. Uz to, Rols pretpostavlja da ova dužnost nalaže da se saslušaju šta drugi građani imaju da kažu, kao i spremnost za pravljenje kompromisa na razložnim osnovama (Rols 1998: 258, 295). Rols naglašava da je reč o moralnoj dužnosti, a ne o nekoj vrsti obaveze koja bi se mogla nametnuti zakonima. Kao razlog za to navodi da bi nametanje takve obaveze putem zakona bilo u suprotnosti sa slobodom govora (Rols 2003: 175). Ali čini se da bi tako nešto pre signaliziralo problem u vezi sa mogućnošću da građani jedni druge tretiraju na uljudan način. Ovime smo zapravo zaokružili opis građana koji je, po Rolsu, adekvatan za dobro uređeno demokratsko društvo. Građani se posmatraju kao slobodni i jednaki, racionalni i razložni, i tako da imaju moralnu dužnost građanske uljudnosti. Sada ćemo razmotriti na koja pitanja i na kojim mestima se ograničenja javnog uma u prvom redu primenjuju.

Kao što smo već naglasili, Rols smatra da se ograničenja javnog uma pre svega odnose na temeljna politička pitanja. Pod temeljnim političkim pitanjima, Rols podrazumeva suštinske ustavne elemente i osnovna pitanja pravde (Rols 1998: 255; Rols 2003: 171). Međutim, zašto bi važenje zahteva javnog uma bilo ograničeno samo na ova pitanja? Rols ne odbacuje u potpunosti mogućnost da se odlučivanje u skladu sa javnim umom može dalje proširiti, recimo, na donošenje ostalih zakona. Ipak, on smatra da je, barem inicijalno, nužno pokazati da ograničenja javnog uma važe za navedena

temeljna pitanja, jer ako to ne bi bilo moguće onda nema smisla ni pretpostavka o daljoj primeni zahteva javnog uma (Rols 1998: 256). Dakle, iako nije isključeno proširenje, recimo, na pitanja svakodnevnog zakonodavstva, postoji izvestan prioritet u primeni javnog uma koji se odnosi na više zakonodavstvo, odnosno ustavne elemente i osnovna pitanja pravde. Upravo zbog toga, ovu ulogu javnog uma koja se odnosi na temeljna politička pitanja nazvaćemo osnovnom funkcijom javnog uma, što ne isključuje mogućnost njegovih drugih funkcija.

242

Kada je reč o mestima na kojima je adekvatno postupanje u skladu sa ograničenjima javnog uma, Rols smatra da ta ograničenja važe u onome što naziva javnim političkim forumima (Rols 1998: 256; 2003: 172). To znači da se ograničenja javnog uma ne primenjuju u privatnim diskusijama, ali ni u raspravama u okviru onoga što se naziva građanskim društvom. Rols pravi dodatnu razliku između javnog i nejavnog uma, koja podseća na Kantovo razlikovanje između javne i privatne upotrebe uma.⁴ Nejavni um jeste način rasuđivanja i odlučivanja koji je karakterističan za profesionalna udruženja, crkve, univerzitete. U tim organizacijama način odlučivanja jeste javan, ali odluke koje se donose ne odnose se na sve građane jedne političke zajednice. Zbog toga se ograničenja javnog uma ne primenjuju. Rolsovo stanovište moglo bi se sumirati tako što bi se reklo da se ograničenja javnog uma primenjuju u institucionalizovanim formama političkog odlučivanja i to pre svega kada je reč o odlukama koje se odnose na suštinske ustavne elemente i osnovna pitanja pravde. S obzirom da postoji više različitih vrsta javnih političkih foruma, različite su i osobe, kao i funkcioneri, na koje se zahtevi javnog uma primenjuju. Oni važe za političare koji govore u parlamentu ili u svojim kampanjama u vezi sa temeljnim političkim pitanjima. Zatim, na predstavnike izvršne vlasti. Takođe i na sudije, a u slučaju, za koji Rols kaže da je egzemplaran, ograničenja javnog uma se primenjuju na sudije ustavnog suda.⁵ Na kraju, mada ne i najmanje bitno, ograničenja javnog uma se primenjuju na građane kada u javnom političkom forumu odlučuju u vezi sa temeljnim političkim pitanjima. Sada se upravo okrećemo razmatranju uloge građana u okviru ideala javnog uma.

Do sada smo se bavili idejom javnog uma, kako je određuje Džon Rols. Međutim, Rols pravi razliku između ideje javnog uma i ideala javnog uma (Rols 2003: 173). Ideal javnog uma se ostvaruje onda kada građani, ali i svi političari i sudije, u javnim forumima postupaju u skladu sa idejom javnog uma. Kao što smo već naglasili, nas prvenstveno interesuje kako taj ideal ostvaruju

4 Rols sam naglašava da je za korišćenje izraza „javni um“ bio podstaknut Kantovim razlikovanjem između javne i privatne upotrebe uma (Rols 1998: 254). Za Kantovo stanovište o javnoj upotrebi uma, videti: O'Neill 1986. Za kritiku Rolsovog shvatanja javnog uma iz perspektive Kantovog određenja javne upotrebe uma, videti: O'Neill 1997: 422–428.

5 Za ovu tvrdnju, videti: Rols 1998: 257. Rols detaljnije raspravlja ulogu sudija ustavnog suda s obzirom na ideal javnog uma u: Rols 1998: 274–281.

građani. Rols, naime, kaže da, „ideal javnog uma reguliše ne samo javni diskurs o izborima u onoj meri u kojoj se raspravlja o fundamentalnim pitanjima, već takođe i to kako građani treba da glasaju o tim pitanjima“ (Rols 1998: 256). Ograničenja javnog uma primenjuju se na građane kada u javnom forumu debatuju, ali i kada glasaju u vezi sa suštinskim ustavnim elementima, bilo da je reč o donošenju ili menjanju ustava putem amandmana. Ideal javnog uma ostvaruje se kada građani u svojim debatama i prilikom glasanja u vezi sa temeljnim političkim pitanjima poštuju ta ograničenja. S obzirom da smo usredsređenost na suštinske ustavne elemente i osnovna pitanja pravde nazvali osnovnom funkcijom javnog uma, po analogiji, debate i glasanje povodom tih pitanja nazvaćemo osnovnom ulogom građana u dobro uređenoj demokratiji. Ova osnovna uloga, takođe, ne isključuje mogućnost da građani imaju čitav niz drugih uloga u dobro uređenom demokratskom društvu. Na primer, da učestvuju u donošenju zakona, bilo lično, bilo iznoseći svoje stavove u javnoj debati povodom zakona koje donose njihovi predstavnici, da glasaju za svoje predstavnike, obraćaju se predstavnicima vlasti, pišu peticije itd. Međutim, da bi videli u kojoj meri se zahtevi javnog uma primenjuju u ovim daljim slučajevima, neophodno je prvo videti kako građani uz pomoć javnog uma mogu da obave svoju osnovnu ulogu definisanja temeljnih ustavnih principa, kao i principa pravde za političku zajednicu.

243

Na koji način građani u svojim javnim debatama i prilikom glasanja postupaju u skladu sa zahtevima javnog uma? S jedne strane, ograničenja javnog uma nam kažu šta ne treba da radimo. Na primer, da se u debatama o temeljnim pitanjima, pozivamo na naša sveobuhvatna gledišta kao jedino istinita. Ili da se prilikom glasanja o istim tim pitanjima oslanjamo samo na ono što smatramo celom istinom koja proizlazi iz sveobuhvatnog gledišta. S druge strane, javni um nam preko dužnosti građanske uljudnosti nalaže šta treba da radimo. Za Rolsa, dužnost građanske uljudnosti je od odlučujuće važnosti upravo u pogledu javnih debata i glasanja. Ona nalaže da se prilikom javnih debata i glasanja povodom temeljnih političkih pitanja oslanjamo samo na političke vrednosti.

U vezi sa javnim debatama, Rols kaže da, „dužnost da se pozivamo na političke vrednosti prihvatamo kao dužnost da usvojimo određenu formu javnog diskursa“ (Rols 1998: 283). Rols anticipira mogući prigovor da zato što ne zahvata duboko u sveobuhvatne doktrine ova vrsta diskursa ima plitke osnove. Drugačije rečeno, ova forma javnog diskursa oslanja se na površinske zajedničke elemente, uprkos dubinskim neslaganjima. Postavlja se, dakle, pitanje da li je cena prihvatanja takve forme javnog diskursa previsoka. Rols smatra da nije. On na ovaj mogući prigovor odgovara da je upravo usvajanje takve vrste diskursa put ka rešenjima koja bi svima bila prihvatljiva na razložnim osnovama. On kaže da, „imamo jake razloge da ga sledimo s obzirom na našu dužnost uljudnog ophođenja prema drugim građanima. U svakom

slučaju, oni sa nama dele isti osećaj njegove nesavršenosti, iako iz drugih razloga, jer afirmišu druge sveobuhvatne doktrine i veruju da su u opisu izostavljene druge osnove. Ali samo na ovaj način i prihvatanjem činjenice da politika u demokratskom društvu nikada ne može da se rukovodi onim što mi sagledavamo kao celu istinu, možemo da ostvarimo ideal izražen u principu legitimnosti: da živimo politički s drugima u svetlu razloga za koje se razložno može očekivati da će ih drugi prihvatiti“ (Rols 1998: 284). Ideal javnog uma građani, dakle, ostvaruju poštujući u svojim javnim debatama povodom suštinskih ustavnih elemenata i osnovnih pitanja pravde, dužnost građanske uljudnosti.⁶ Upravo poštujući ovu dužnost, građani se na razložnim osnovama približavaju saglasnosti u vezi sa temeljnim političkim pitanjima.

244

Rols takođe smatra da dužnost građanske uljudnosti nameće određeni način glasanja u vezi suštinskim ustavnim elementima i osnovnim pitanjima koje se odnose na pravdu. U savremenim teorijama demokratije uobičajeno je gledište da ljudi glasanjem izražavaju svoje preferencije. Većinsko glasanje nije ništa drugo do mehanizam za sabiranje preferencija. Ono što većina građana želi smatra se preferencijom čitavog društva. Alternativna varijanta ovog stanovišta jeste da se kaže kako građani glasaju za ono što je u njihovom interesu, a da demokratski proces uzima u obzir interese u jednakoj meri. Rezultat glasanja je ono šta izražava interes većine građana. Drugi način gledanja na glasanje, koji Rols ističe, jeste da građani glasaju za ono što smatraju ispravnim iz perspektive svog sveobuhvatnog gledišta. Drugim rečima, građani glasaju u skladu sa vrednostima koje se zasnivaju na sveobuhvatnoj doktrini koju afirmišu. Ono što je zajedničko za oba ova gledišta jeste da se na čin glasanja gleda kao da je „privatna, pa čak i lična stvar“ (Rols 1998: 260). Ali za njih je, smatra Rols, takođe zajedničko to što se ogrešuju o zahteve javnog uma. Javni um nalaže, barem kada je o temeljnim političkim pitanjima reč, da se glasa u skladu sa onim što je javno dobro, a ne dobro sagledano iz naše lične perspektive. Rols zato kaže da, „javni um sa svojom dužnošću građanske uljudnosti smatra da glasanje o fundamentalnim pitanjima na neki način podseća na Rusoov *društveni ugovor*. On je smatrao da glasanje idealno izražava naše mišljenje o tome koja alternativa najbolje doprinosi zajedničkom dobru“ (Rols 1998: 260–261). Zanimljivo je, međutim, da Rols ističe kako dužnost da se glasa na ovakav način prestaje ukoliko se ne odlučuje o temeljnim političkim pitanjima (Rols 1998: 277). Iako Rols to eksplicitno ne kaže, moglo bi se reći da je u takvim situacijama

6 Rols kaže da se, „ovaj ideal sastoji se u tome da građani vode svoje javne političke diskusije u vezi sa suštinskim ustavnim elementima i pitanjima osnovne pravde, u okviru onoga što svako od njih iskreno vidi kao razložnu političku koncepciju pravde, a koja izražava političke vrednosti za koje se razložno može očekivati da će drugi slobodni i jednaki građani moći razložno da ih prihvate.“ Navedeno prema: Rawls 2005: xlviii.

takođe u redu da građani glasaju u skladu sa svojim ličnim preferencijama ili interesima. To otvara pitanje da li se zahtevi javnog uma odnose samo na osnovnu ulogu građana u dobro uređenom demokratskom društvu, ili oni važe i za druge uloge koje građani imaju, na primer, prilikom glasanja za predstavnike. Tom pitanju ćemo se vratiti kasnije.

Do sada smo se bavili osnovnom funkcijom javnog uma i osnovnom ulogom građana u dobro uređenom demokratskom društvu. Međutim, Rols za dobro uređenu ustavnu demokratiju kaže da je takođe shvata i kao neku vrstu deliberativne demokratije (Rols 2003: 178). S obzirom da smo se bavili javnim umom kao delom dobro uređenog društva, odmah se postavlja pitanje kakav je odnos između javnog uma i deliberativne demokratije. Da li se ideja i ideal javnog uma nalaze u osnovama koncepcije deliberativne demokratije? Da li javni um treba da usmerava i sve druge debate u javnom političkom forumu koje se ne odnose na temeljna politička pitanja? Čini se, da je Rolsov odgovor na prvo pitanje pozitivan. Rols, naime, smatra da su i ideja i ideal javnog uma implicitno sadržani u koncepciji deliberativne demokratije. On kaže da, „ideal javnog uma sadrži određenu formu javne političke deliberacije“ (Rawls 2005: lxii). Odgovor na drugo pitanje takođe je pozitivan. Rols na deliberativnu demokratiju gleda kao na proširenje domena upotrebe javnog uma. Videli smo da je osnovna funkcija javnog uma bavljenje temeljnim političkim pitanjima vezanim za suštinske ustavne elemente i osnovnu pravdu. Očigledno, Rols smatra da javna deliberacija koja se ne odnosi isključivo na ova pitanja takođe treba da bude rukovođena zahtevima javnog uma. Zato u vezi sa deliberativnom demokratijom kaže da ona ukazuje na „šire mesto i ulogu javnog uma“ (Rols 2003: 178). Imajući sve navedeno u vidu, Rols navodi sledeća tri suštinska elementa deliberativne demokratije:

Prvi je ideja javnog uma, iako sve takve ideje nisu iste. Druga je okvir ustavnih demokratskih institucija koji određuje milje za deliberativna zakonodavna tela. Treći čine znanje i želja građana uopšte da se pridržavaju javnog uma i da u svom političkom ponašanju ostvare njegov ideal. (Rols 2003: 178)

Prvi i treći suštinski element deliberativne demokratije, kako je Rols shvata, potvrđuju da se u njenim osnovama nalaze ideja i ideal javnog uma. To onda znači da se i u okviru deliberativne demokratije na građane mora gledati kao slobodne i jednake, racionalne i razložne. Zatim, da su upravo zbog toga oni u mogućnosti da jedni drugima ponude uslove saradnje u skladu sa razlozima koji bi bili prihvatljivi za sve. Takođe važi i kriterijum reciprociteta koji nalaže da ti razlozi budu prihvatljivi za građane koji se uzajamno uvažavaju kao slobodni i jednaki. I u okviru deliberativne demokratije primenjuju se, dakle, ograničenja javnog uma koja nalažu da se tokom diskusija ne poziva na istinu sopstvene sveobuhvatne doktrine, već na političke vrednosti i političku koncepciju pravde. A primenjuje se i dužnost građanske uljudnosti koja nalaže da se javna rasprava odvija samo uz pozivanje na političke vrednosti.

Uz to, da građani treba da saslušaju šta druge osobe imaju da kažu i na razložnim osnovama budu spremni za pravljenje kompromisa. Sve ovo, uzeto zajedno, znači da deliberativna demokratija, po Rolsu, podrazumeva spremnost građana da se pridržavaju ideje javnog uma. Konačno, poštujući dužnost građanske uljudnosti prilikom javnih deliberacija građani ostvaruju ideal javnog uma. Iako Rols to eksplicitno ne kaže, sva je prilika da se u meri u kojoj su u okviru deliberativne demokratije sadržani ideja i ideal javnog uma, kolektivne odluke donose konsenzusom. Zato bi se Rolsovo stanovište moglo sumirati rečima da ideja i ideal javnog uma nalažu da procedura javne deliberacije treba da uvaži slobodu, jednakost, racionalnost i razložnost svakog građanina, da uvaži kriterijum reciprociteta i dužnost građanske uljudnosti, kao i da vodi ka odlučivanju konsenzusom.

246

Drugim suštinskim elementom koji navodi Rols zapravo se ukazuje koji je to domen na koji se prvenstveno proširuju zahtevi javnog uma. Rols se u tom kontekstu eksplicitno poziva na „deliberativna zakonodavna tela“, sugerišući time dve stvari. Prvo, da bi proces svakodnevnog zakonodavstva, a ne samo donošenja ustava, kao višeg zakona, trebalo da se odvija u skladu sa zahtevima javnog uma. I drugo, da time građani ostvaruju svoju širu ulogu u okviru dobro uređenog demokratskog društva. Ako se osnovna funkcija javnog uma i osnovna uloga građana u dobro uređenom demokratskom društvu odnose na ustavna pitanja i osnovnu pravdu, šira funkcija javnog uma i šira uloga građana prvenstveno se odnose na učešće u javnoj deliberaciji povodom donošenja zakona. S obzirom na to, moglo bi se postaviti pitanje da li je možda primerenije da se izraz „osnovna uloga građana u dobro uređenom demokratskom društvu“, pre odnosi na ovaj „svakodnevni“ način učešća u demokratskom životu, nego na trenutke donošenja ustava, ili amandmana na ustav, koji su relativno retki. Iako koncepcija deliberativne demokratije sugeriše kako bi proces donošenja svakodnevnog zakonodavstva bila pretežna uloga građana u dobro uređenom demokratskom društvu, ne treba, ipak, izgubiti iz vida da Rols kaže kako „okvir ustavnih demokratskih institucija“ ima prioritet i usmerava ono što se odvija u deliberativnim zakonodavnim telima. Upravo s obzirom na ovaj prioritet ustavnog okvira može se govoriti o osnovnoj ulozi građana u demokratskom društvu koja se odnosi na definisanje temeljnih političkih pitanja, a njihovom širom ulogom nazvati javnu deliberaciju povodom svakodnevnih zakona i drugih pitanja koja se ne odnose isključivo na suštinske ustavne elemente i osnovna pitanja pravde. Dakle, građani u dobro uređenoj demokratiji uglavnom učestvuju u javnoj deliberaciji povodom zakona, ali se pretpostavlja da je osnovna funkcija javnog uma već ispunjena i da su građani obavili svoju osnovnu ulogu u vezi sa ustavnim okvirom koji usmerava sve dalje rasprave. Zato se na deliberativnu demokratiju može gledati kao na širu funkciju javnog uma, a na građane koji učestvuju u javnoj deliberaciji povodom zakona kao na širu ulogu građana u dobro uređenoj ustavnoj demokratiji.

Na osnovu prethodno rečenog, moglo bi se, ipak, postaviti pitanje nije li pozivanje na deliberativnu demokratiju u Rolsovoj političkoj teoriji sasvim suvišno. Naime, ako se na deliberativnu demokratiju gleda samo kao na proširenje upotrebe javnog uma, onda se ne vidi šta je to što bi bilo specifično za samu javnu deliberaciju u vezi sa zakonima. Ako se zahtevi javnog uma jednako primenjuju u njegovoj osnovnoj i široj funkciji, onda je pozivanje na deliberativnu demokratiju redundantno. Rols bi se mogao odbraniti od ovakve vrste prigovora, ako bi smatrao da javna deliberacija, uprkos tome što joj se ideja javnog uma nalazi u osnovi, ima i neke svoje specifičnosti koje se ne mogu u potpunosti redukovati na zahteve javnog uma. Evo kako Rols gleda na ideju deliberacije:

Određujuća ideja za deliberativnu demokratiju je sama ideja deliberacije. Građani koji vode političke rasprave razmenjuju mišljenja i razmatraju razloge iznete u vezi sa pitanjima javne politike. Oni pretpostavljaju da se njihova politička mišljenja mogu promeniti kroz raspravu sa drugim građanima; zato ta mišljenja nisu samo nepromenljiv ishod njihovih privatnih ili nepolitičkih interesa. (Rols 2003: 178)

247

U vezi sa Rolsovim shvatanjem ideje deliberacije trebalo bi naglasiti dve stvari. Prvo, da jednako kao i ideja javnog uma, javna deliberacija usmerava građane ka opštem dobru. S obzirom da Rols smatra kako je opšte dobro osnovni predmet javnog uma, sva je prilika da ovo važi i za deliberativnu demokratiju s obzirom da kaže kako mišljenja građana koja proizlaze iz rasprave, nisu rezultat „privatnih ili nepolitičkih interesa“.⁷ Zato ne čudi što Rols već u sledećoj rečenici dodaje kako, „javni um dobija ključni značaj upravo u ovoj tački“ (Rols 2003: 178). Dakle, prva stvar u vezi sa idejom deliberacije potvrđuje raniji stav da se ideja javnog uma nalazi u osnovi koncepcije deliberativne demokratije. Međutim, to može biti opravdanje za prigovor u vezi sa suvišnošću deliberativne demokratije. Prigovor bi se mogao formulisati na sledeći način.⁸ Ako razložni građani mogu da uvide koji su to razlozi koje bi svi mogli da prihvate ili šta unapređuje opšte dobro, čini se da javna rasprava o temeljnim političkim pitanjima uopšte nije nužna. Čak i ako postoji javna rasprava, ako važi pretpostavka o razložnim građanima, formulisanje razloga koje bi svi mogli da prihvate ne ostavlja puno prostora za debatu i promenu mišljenja. Ako, argumenta

7 Za Rolsovo određenje javnog dobra kao predmeta javnog uma, videti: Rols 1998: 254; Rols 2003: 171. Semjuel Frimen ovaj deo Rolsovog shvatanja javnog uma objašnjava na sledeći način: „Predmet javnog uma su dobro javnosti i temeljna pitanja u vezi sa pravdom. Dobro javnosti i temeljna pitanja u vezi sa pravdom su ono o čemu građani prosuđuju kada se bave upotrebom javnog uma, a ne ono što vide kao svoje sopstveno dobro, ili dobro neke grupe sa kojom se identifikuju, ili dobro i pravdu kako ih određuju sveobuhvatne doktrine. Kako možemo znati šta je dobro javnosti? Čini se, da ga Rols definiše u terminima političkih vrednosti koje su neophodne za uviđanje opšteg interesa koji je zajednički za sve građane.“ Navedeno prema: Freeman 2007: 222.

8 Ovaj prigovor je detaljno razvijen u: Saward 2002.

radi, pretpostavimo da je ovakvo gledanje na javni um ispravno, s obzirom da se ideja javnog uma nalazi u osnovi koncepcije deliberativne demokratije, sledila bi apsurdna posledica da za deliberativnu demokratiju nije nužna bilo kakva vrsta javne rasprave.

Druga stvar na koju želimo da ukažemo u vezi sa Rolsovim određenjem ideje deliberacije jeste da ona upravo podrazumeva razmenu mišljenja i razloga u javnoj raspravi, kao i spremnost građana da svoja stanovišta promene ukoliko su suočeni sa boljim razlozima. Na osnovu toga, moglo bi se reći da javna deliberacija ima neke svoje specifične karakteristike koje se ne mogu u potpunosti svesti na zahteve javnog uma. Iz čega sledi da pozivanje na deliberativnu demokratiju nije redundantno. Ali da li to onda znači da je Rolsovo stanovište nekoherentno kada smatra da se ideja javnog uma nalazi u osnovi deliberativne demokratije? Jedan krak ove dileme podrazumeva bi da se zahtevi javnog uma jednako primenjuju u vezi sa višim zakonodavstvom i deliberativnim zakonodavnim skupštinama. Videli smo da taj put može voditi ka apsurdnoj posledici da je deliberativna demokratija po svojoj prirodi monološka, a ne dijaloška. Drugi krak dileme podrazumeva bi da deliberativna demokratija ima svoje specifične karakteristike, nezavisne od ideje javnog uma, te da one važe isključivo u deliberativnim zakonodavnim telima. Neugodna posledica ovakvog shvatanja jeste da se Rolsovo stanovište pokazuje kao nekoherentno jer istovremeno tvrdi jedinstvenu upotrebu javnog uma kako u vezi sa višim zakonodavstvom, tako i u vezi sa deliberativnim zakonodavnim telima. U čemu bi se sastojalo rešenje ove dileme? Činjenica je da Rols ne daje nikakve smernice kako bi se ovaj problem mogao rešiti. Zato ćemo predložiti naše rešenje za koje smatramo da se zasniva na rolsovskim pretpostavkama.

248

Smatramo da je ovaj problem moguće rešiti ako uzmemo u obzir da se građani pored toga što se posmatraju kao razložni, tretiraju i kao racionalni. To je u skladu sa onim što Rols tvrdi. Međutim, čini se, da uprkos tome, na pojedinim mestima Rols kao da pretpostavlja da bi građani nužno postupali kao razložni u javnim političkim forumima, bilo u vezi sa temeljnim političkim pitanjima, bilo u vezi sa svakodnevnim zakonodavstvom. Tu verovatno leži i glavni problem za njegovu koncepciju deliberativne demokratije. Smatramo da nema nikakve nužnosti u pogledu toga da građani postupaju isključivo razložno kako prilikom javnih debata, tako i u pogledu glasanja (pretpostavljamo u ovom trenutku da je reč o široj ulozi građana u dobro uređenom demokratskom društvu). Ali ako dopustimo da građani mogu takođe da iznose svoja stanovišta i glasaju ne samo na razložnim, već i na racionalnim osnovama otvara se prostor za javnu raspravu. One koji debatuju ili nameravaju da glasaju iz perspektive svojih ličnih interesa ili iz perspektive svoje sveobuhvatne doktrine, drugi građani bi mogli podsetiti u skladu sa dužnošću građanske uljudnosti kako ti razlozi njima nisu prihvatljivi, što znači da nisu prihvatljivi za sve. Ali isto tako onima koji iznose

razloge za koje tvrde da su prihvatljivi za sve, neki drugi građani bi mogli da ukažu kako bi to ugrozilo bilo njihove lične interese, bilo interese grupe koju pripadaju. Kako nam ovi stavovi o međusobnom odnosu razložnog i racionalnog u javnoj deliberaciji mogu pomoći da razrešimo dilemu u vezi sa Rolsovim učenjem?

Prisetimo se, dilema se pre svega odnosila na odnos između ideje javnog uma i koncepcije deliberativne demokratije. Smatramo, s jedne strane, da međusobni odnos racionalnog i razložnog ukazuje na potrebu za javnom deliberacijom, kao i na značaj deliberativne demokratije. Videli smo da za Rolsa javna deliberacija ima odlučujući značaj za transformaciju i promenu preferencija i mišljenja u pravcu opšteg dobra. S druge strane, za ovo usmerenje ka opštem dobru nužna je ideja javnog uma. Ako ne bismo pretpostavili mogućnost da su građani, ne samo racionalni, već i razložni, i da mogu debatovati i odlučivati u skladu sa dužnošću građanske uljudnosti bilo kakvo očekivanje o transformaciji preferencija i mišljenja u pravcu opšteg dobra bilo bi iluzorno. Time ideja javnog uma biva sve vreme očuvana. Smatramo da smo time barem ukazali na put kojim dilema u vezi sa odnosom između javnog uma i deliberativne demokratije može da bude razrešena. Ideja javnog uma nalazi se u osnovi deliberativne demokratije jer usmerava javnu deliberaciju građana u pravcu opšteg dobra. Javna deliberacija kroz koju se izražava šira uloga građana u dobro uređenom demokratskom društvu ima svoje specifične karakteristike koje se ne mogu u potpunosti svesti na zahteve javnog uma, ili barem na sve zahteve javnog uma, što smo pokušali da objasnimo odnosom između racionalnog i razložnog u političkim raspravama građana. Ovim rešenjem blokirane su i obe neugodne posledice u vezi sa kracima dileme. Uviđanjem posebnog značaja javne deliberacije otklanja se apsurdna posledica o monološkom karakteru deliberativne demokratije. Štaviše, Rolsovo insistiranje na javnim raspravama u vezi sa temeljnim političkim pitanjima u velikoj meri dovodi u pitanje i interpretaciju o monološkom karakteru osnovne funkcije javnog uma i osnovne uloge građana u dobro uređenoj demokratiji. Na kraju, ostaje da utvrdimo da je rešenjem koje smo predložili blokirana i druga neugodna posledica koja se odnosi na nekoherentnost Rolsovog učenja. Ideja javnog uma i koncepcija deliberativne demokratije nisu inkonzistentne. Ili smo barem mi to tako dokazivali.

Istakli smo ranije da ideja javnog uma nameće određene uslove u pogledu procedure javne deliberacije koji nalažu da se građani tretiraju kao slobodni i jednaki, racionalni i razložni itd. Oni bi se, s obzirom da se odnose isključivo na proceduru odlučivanja mogli nazvati formalnim uslovima. Međutim, Rols smatra da je za koncepciju deliberativne demokratije od odlučujućeg značaja i čitav niz supstantivnih uslova. Ovi supstantivni uslovi mogli bi se svrstati u dve kategorije. U prvu kategoriju spadali bi supstantivni principi koji su sadržani u ustavnim odredbama vezanim za osnovna prava i slobode građana, poput slobode govora, okupljanja, prava na učešće u političkom

životu, slobode veroispovesti. Ovo je jasno iz činjenice da Rols smatra kako ustavni okvir ima prioritet u odnosu na deliberativna zakonodavna tela. Ipak, Rols primećuje da ovi principi sami po sebi nisu dovoljni za obezbeđivanje političke jednakosti koja je neophodna za funkcionisanje deliberativnih foruma. Zbog toga, Rols takođe predlaže skup supstantivnih uslova koji su nužni za obezbeđivanje političke jednakosti. On kaže da je „verovanje u važnost javne deliberacije od suštinskog značaja za razložni ustavni režim i specifične institucije i aranžmani trebalo bi da budu obezbeđeni da bi se ona podržala i ohrabrila“ (Rawls 2005: lvii). O kojim institucijama, ili kako smo ih mi nazvali „supstantivnim uslovima“ je reč?

250

Rols navodi pet takvih uslova (Rawls 2005: lvi–lvii). Prvo, da bi javna deliberacija mogla nesmetano da se odvija, Rols smatra da je nužno javno finansiranje političkih kampanja i široka dostupnost informacija. On posebno naglašava da javna deliberacija mora biti „oslobođena prokletstva novca“ i dodaje da će „u protivnom, politikom... dominirati korporativni i drugi organizovani interesi, koji kroz velike doprinose za vođenje kampanja deformišu, ako ne i potpuno onemogućavaju, javnu raspravu i dogovaranje“ (Rols 2003: 179). Isto tako, bez široke dostupnosti informacija ne može se očekivati smisao odvijanje javne deliberacije. Drugo, moraju biti obezbeđene jednake šanse u pogledu pristupa obrazovnim institucijama, a važan deo obrazovanja u tim institucijama treba da čini građansko vaspitanje. Treće, ekonomske nejednakosti ne bi smele da budu preterane i svakoj osobi mora biti garantovan socijalni minimum koji je neophodan za korišćenje osnovnih prava i sloboda. Četvrto, država treba da bude poslodavac u krajnjoj nuždi, čime se izbegava dugotrajna nezaposlenost i podstiče samopoštovanje svih građana. Peto, svima mora biti obezbeđena zdravstvena zaštita. Rols ističe da su „ove institucije, a posebno prve tri, nužne kako bi deliberacija bila moguća i uspešna“ (Rawls 2005: lvii). Na kraju možemo istaći kako sve prethodno rečeno sugerise da je uprkos tome što Rols nije puno toga napisao o deliberativnoj demokratiji i što su neke stvari date tek u naznakama, njegovo viđenje deliberativne demokratije u priličnoj meri kompleksno, jer se mora razumeti u odnosu sa idejom javnog uma i uzimajući u obzir čitav niz formalnih i supstantivnih uslova koji su nužni za javnu deliberaciju.

Smatramo da prethodna razmatranja pokazuju zašto stanovišta autora koje smo naveli na početku ovog rada, a koji tvrde irelevantnost Rolsove političke teorije za deliberativnu demokratiju, moraju biti pogrešna. Do sada smo nastojali da ukažemo na opravdanost tvrdnji da Rols ima određenu teoriju deliberativne demokratije i da se u njenim osnovama nalazi ideja o javnom umu. U ostatku rada ukazaćemo na neke probleme u vezi sa Rolsovom koncepcijom deliberativne demokratije uzimajući u obzir dalji razvoj u teoriji demokratije u vezi sa ovom temom. Drugim rečima, nastojaćemo da pokažemo u kojoj meri je Rolsovo viđenje deliberativne demokratije i dalje važno, ali i u kojoj meri se može kritikovati iz aktuelne perspektive u teoriji

demokratije. Pretpostavićemo, argumenta radi, da je ono što Rols kaže o osnovnoj funkciji javnog uma i osnovnoj ulozi građana u dobro uređenoj demokratiji ispravno i razmotrićemo kako se to odražava na koncepciju deliberativne demokratije. Naša pažnja posebno će biti usmerena na sledeće tri stvari: 1. razložnost građana i kriterijum reciprociteta, 2. konsenzus, i 3. glasanje i javnu deliberaciju.

1. *Razložnost građana i kriterijum reciprociteta*. Imali smo prilike da vidimo da je za koncepciju deliberativne demokratije od suštinske važnosti odnos između racionalnog i razložnog. Međutim, mogla bi se uputiti primedba kako to umesto što rešava problem u vezi sa Rolsovom teorijom samo ukazuje na dublji diskontinuitet između njegovog shvatanja javnog uma i deliberativne demokratije. Ako pretpostavimo ispravnost Rolsovog shvatanja u vezi sa idejom javnog uma, moramo takođe prihvatiti da razložno ima primat i da je nadređeno racionalnom. S druge strane, utvrdili smo da iz perspektive deliberativne demokratije nema takve nužnosti. Nužno je jedino pretpostaviti da građani pored toga što mogu da donose racionalne odluke, odluke mogu donositi i na razložnim osnovama. Procedura javne deliberacije pruža im priliku da u dijalogu sa drugim građanima testiraju, promene ili eventualno učvrste svoja uverenja u vezi sa političkim pitanjima. Ako je to tako, onda se postavlja pitanje da li rešenje u pogledu konzistentnosti ideje o javnom umu i deliberativnoj demokratiji koje smo predložili samo prikriva dublju nekonzistentnost u vezi sa Rolsovim viđenjem razložnih građana. Naš odgovor na navedenu primedbu je sledeći. Jedino od čega se odustaje jeste da će građani nužno odlučivati na razložnim osnovama, odnosno u skladu sa razlozima koji su prihvatljivi za sve. U tom slučaju, odnos između racionalnog i razložnog o kome smo govorili u kontekstu deliberativne demokratije, važio bi jednako i za osnovnu funkciju javnog uma i osnovnu ulogu građana u dobro uređenom demokratskom društvu. Razlika bi jedino bila u tome da povodom temeljnih političkih pitanja koja se odnose na suštinske ustavne elemente i osnovna pitanja pravde građani imaju veći podsticaj da osiguraju neke temeljne principe i norme koji bi bili zajednički za sve u okviru političke zajednice, dok u pogledu svakodnevnih zakona imaju veći podsticaj da zaštite svoje lične interese ili interese grupe kojoj pripadaju. Samim tim za očekivati je da u prvom slučaju razložno ima primat nad racionalnim, a u drugom racionalno nad razložnim. Osnovna uloga javnog uma bila bi zato da se dođe do konsenzusa oko ustavnih pitanja na razložnim osnovama, a osnovna uloga javne deliberacije bila bi da se pronađe optimalna ravnoteža između racionalnih i razložnih očekivanja građana u pogledu svakodnevnih zakona. Dakle, nema nikakve protivrečnosti u gledanju na odnos između racionalnog i razložnog u oba navedena konteksta.

Ovakvo stanovište nužno se odražava i na kriterijum reciprociteta. U skladu sa prethodnim razlikovanjem, napravićemo razliku između jakog i slabog

reciprociteta.⁹ Rolsovo viđenje kriterijuma reciprociteta koje kaže da građani nude jedni drugima uslove saradnje koje bi svi mogli na razložnim osnovama da prihvate kao slobodni i jednaki može se nazvati jakim reciprocitetom. Za razliku od toga, slabim reciprocitetom nazvaćemo kriterijum po kome građani svoje predloge u javnoj debati treba da podrže razlozima i argumentima, kao i to da treba da budu spremni da uvažavaju snagu razloga i argumenata koje iznose drugi građani. Očigledno kriterijum jakog reciprociteta pre bi se primenjivao u debatama vezanim za temeljna politička pitanja, dok bi za svakodnevno funkcionisanje deliberativne demokratije pre bio prikladan slab reciprocitet. Tako Koen (J. Cohen), jedan od glavnih zastupnika deliberativne demokratije, kaže da „se deliberacija zasniva na razlozima kada se od učesnika zahteva da iznesu svoje razloge za određene predloge, bilo da ih podržavaju ili kritikuju. Oni daju razloge sa očekivanjem da će ti razlozi, a ne, na primer, moć rešiti sudbinu njihovih predloga“ (Cohen 1997: 74). Upravo ovo smo nazvali kriterijumom slabog reciprociteta. Naši argumenti u vezi sa razložnim građanima i kriterijumom reciprociteta mogla bi se sumirati tako što bi se reklo da zahtevi javnog uma imaju svoje važenje kako prilikom debata u vezi sa temeljnim političkim pitanjima, tako i u vezi sa svakodnevnim zakonodavstvom. Jedina razlika je u tome što se u prvom slučaju striktnije primenjuju. Primat koji se daje razložnom i kriterijum jakog reciprociteta imaju veću težinu kada je reč o temeljnim političkim pitanjima. Ali to, s druge strane, ne znači da se u deliberativnim forumima u potpunosti odustaje od zahteva javnog uma.

2. *Konsenzus*. Jedna od implikacija Rolsovog viđenja razložnih građana jeste da takvi građani mogu da postignu preklapajući konsenzus oko političke koncepcije pravde, ali i oko temeljnih ustavnih pitanja. Videli smo da se osnovna funkcija javnog uma odnosi upravo na takvu vrstu pitanja. Inicijalno je u okviru teorije o deliberativnoj demokratiji bilo prihvaćeno stanovište da i procedura javne deliberacije, barem u idealnom slučaju, treba da vodi odlukama koje se postižu konsenzusom (Cohen 1997: 75). Naime, ako je svaka osoba spremna da uvažava snagu boljih razloga i argumenta to bi značilo da se na kraju svi slažu oko toga koji je predlog najprihvatljiviji. Međutim, mogućnost da se u deliberativnoj areni dođe do konsenzusa bio je predmet snažne kritike i to upravo od strane autora koji su naklonjeni deliberativnoj demokratiji (Bohman and Richardson 2009, Knight and Johnson 2011, Mansbridge et al. 2010). Videli smo da Rols ništa eksplicitno ne kaže u vezi sa odlučivanjem konsenzusom u pogledu deliberativne demokratije. Ali smo isto tako istakli da njegovo shvatanje ideje javnog uma koja vodi ka konsenzusu u vezi sa temeljnim političkim pitanjima, u meri u kojoj se nalazi u

9 Iako su termini preuzeti iz sociobiologije, pa čak postoji i određeno preklapanje u načinu na koji ih upotrebljavamo, termine jakog i slabog reciprociteta koristimo potpuno nezavisno od ove teorije. Za određenje jakog reciprociteta u kontekstu pravde, vidi: Gintis et al. 2008.

osnovi koncepcije deliberativne demokratije implicira odlučivanje konsenzusom u deliberativnim zakonodavnim telima. Smatramo da su razlozi koje su naveli drugi zastupnici deliberativne demokratije, a koji ukazuju na nerealističnost odlučivanja konsenzusom u demokratskom društvu, kao i na to da konsenzus ne mora uvek biti normativno poželjan, u velikoj meri ispravni. Međutim, naša viđenja da za deliberativnu demokratiju ne važi nužno prioritet razložnog nad racionalnim, kao i da važi kriterijum slabog reciprociteta ukazuju na to da je za očekivati da rezultat javne deliberacije bude razložno neslaganje. U tom slučaju, jedino što preostaje jeste da se većinskim glasanjem odluči o sudbini predloga iznetih tokom javne debate. Drugim rečima, umesto odlučivanja konsenzusom, odlučivanje građana u dobro uređenom demokratskom društvu zasniva se na proceduri koja predstavlja kombinaciju javne deliberacije i većinskog glasanja.

3. *Javna deliberacija i većinsko glasanje.* Iako smo tvrdili da je odlučivanje konsenzusom implikacija koja proizlazi iz Rolsove tvrdnje da ideja javnog uma sadrži određenu formu deliberativne demokratije, činjenica je da sam Rols, čak i u vezi sa temeljnim političkim pitanjima, govori o procesu odlučivanja koji se zasniva kako na javnoj raspravi, tako i na glasanju. Prisetićemo se da Rols kaže kako se dužnost građanske uljudnosti odnosi kako na javne debate, tako i na glasanje građana u pogledu temeljnih političkih pitanja. Iako je inicijalno bio uveren da se na osnovama javnog uma može postići konsenzus, Rols je kasnije revidirao ovo svoje stanovište smatrajući da je moguće razložno neslaganje čak i kada je reč o temeljnim političkim pitanjima. On sada kaže da, „ideal javnog uma često ne vodi do opšte saglasnosti, niti bi trebalo tome da vodi“ (Rawls 2005: 1v). Dakle, čak i u pogledu temeljnih političkih pitanja moguće je razložno neslaganje. Postavlja se onda u pitanje da li to dovodi u pitanje ideju i ideal javnog uma kako ih je Rols prezentovao. Rols rešenje za problem razložnog neslaganja vidi u tome što se, pored javne rasprave, o temeljnim političkim pitanjima može takođe glasati. Ideal javnog uma je, po Rolsovom shvatanju očuvan zato što dužnost građanske uljudnosti nalaže glasanje u skladu sa idejom javnog uma. Ovo rešenje ne čini nam se sasvim ubedljivim. Nije jasno kako građani koji ne mogu da postignu saglasnost oko opšteg dobra kroz javnu debatu, mogu da glasaju upravo u skladu sa koncepcijom opšteg dobra. Ostavimo, ipak, ovaj problem po strani jer nas prvenstveno interesuju pitanja vezana za koncepciju deliberativne demokratije.

Smatramo da je bez obzira da li se radi o Rolsovom ranijem ili revidiranom gledištu, očigledno da se proces odlučivanja u vezi sa temeljnim političkim pitanjima sastoji kako od javne diskusije, tako i od glasanja. Ako je to tako, onda to znači da bi i za deliberativnu demokratiju bila najprimerenija procedura odlučivanja koja se sastoji od javne deliberacije i glasanja. Kako bi onda trebalo razumeti našu prethodnu tvrdnju u vezi s tim da je implikacija ideje javnog uma da bi u deliberativnim forumima odluke trebalo donositi

konsenzusom. Čini se da je njen smisao sledeći. U idealnom slučaju, građani kroz javnu diskusiju postižu konsenzus na razložnim osnovama. Otud kriterijum konsenzusa nije unapred isključen prilikom odlučivanja u deliberativnim zakonodavnim telima. Međutim, u slučaju da iz bilo kog razloga konsenzus nije moguće postići, mora da postoji način za donošenje odluka. Zato je nužno da se procedura demokratskog odlučivanja pored javne deliberacije, sastoji i od većinskog glasanja.¹⁰

254

To otvara pitanje u vezi sa glasanjem u kontekstu šire uloge građana u dobro uređenom demokratskom društvu. Govoreći o izboru predstavnika za parlament, Rols kaže da bi građani trebalo da glasaju u skladu sa idejom javnog uma. Način na koji oni ostvaruju ideal javnog uma jeste da prilikom glasanja oni na sebe gledaju kao na idealne zakonodavce i procene koji bi kandidati donosili najrazložnije zakone. On kaže da, „u idealnom slučaju građani sebe posmatraju kao zakonodavce i pitaju se koje zakone bi po njihovom mišljenju bilo najrazložnije doneti i koji su razlozi koji ih podržavaju, a zadovoljavaju kriterijum reciprociteta. Kada je ustaljeno i rašireno, raspoloženje građana da se posmatraju kao idealni zakonodavci i odbacuju funkcionere vlade i kandidate za javne položaje koji zloupotrebljavaju javni um, predstavlja jedan od političkih i socijalnih korena demokratije i ima životni značaj za njenu trajnu čvrstinu i snagu“ (Rols 2003: 174). S druge strane, Rols eksplicitno tvrdi da kada se ne radi o temeljnim političkim pitanjima ne važi ni zahtev da se glasa u skladu sa zahtevima javnog uma. To je očigledno iz njegove tvrdnje da, „građani i zakonodavci mogu da glasaju za svoja sveobuhvatna gledišta kako hoće kada se ne radi o bitnim ustavnim elementima i pitanjima osnovne pravde“ (Rols 1998: 277). Kako razumeti ovu ambivalentnost u vezi sa glasanjem? Da li prilikom šire uloge građana u dobro uređenoj demokratiji važe ili ne važe zahtevi javnog uma? Smatramo da odgovor na ova pitanja leži u našem ranijem pozivanjem na odnos razložnog i racionalnog, kao i načinu na koji važe zahtevi javnog uma u vezi sa njegovom širom funkcijom i širom ulogom građana u demokratskom društvu. Javna deliberacija koja prethodi glasanju može podstaći građane da odlučuju u skladu sa zahtevima javnog uma, ali u tome nema nikakve nužnosti. Građani mogu prilikom glasanja isto tako da se oslone na svoje interese i preferencije ili istinu sveobuhvatne doktrine koju afirmišu. Dakle, nema protivrečnosti u Rolsovim različitim pogledima na glasanje. Jedino očekivanje u vezi sa javnom deliberacijom jeste da podstakne građane da o svojim stavovima i preferencijama razmisle u svetlu razloga koje u diskusiji iznose drugi ljudi. Čak i ako se ti stavovi i preferencije ne promene, glasanje više

10 Tako, na primer, Koen objašnjava da za idealnu proceduru deliberativne demokratije važi kriterijum konsenzusa, ali i većinsko pravilo koje se koristi u krajnjoj nuždi. Videti: Cohen 1997: 75. On, međutim, dodaje da će se, „rezultati glasanja među onima koji su posvećeni traganju za razlozima koji su svima ubedljivi verovatno razlikovati od rezultata zbraranja glasova kome takvo traganje nije prethodilo“ (Cohen 1997: 75).

nije samo „privatna, pa čak i lična stvar“, već zasnovano na razlozima koji su prošli test javnog preispitivanja.

Literatura

- Bohman, James and Henry S. Richardson (2009), „Liberalism, Deliberative Democracy, and ‘Reasons that All Can Accept’“, *Journal of Political Philosophy* 17: 253–274.
- Chambers, Simone (2003), „Deliberative Democratic Theory“, *Annual Review of Political Science* 6: 307–326.
- Cohen, Joshua (1997), „Deliberation and Democratic Legitimacy“, in: Bohman J. and W. Rehg (eds), *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*, Cambridge, MA: The MIT Press, pp. 67–89.
- Freeman, Samuel (2007), „Public Reason and Political Justification“, in: Freeman, S., *Justice and the Social Contract: Essays on Rawlsian Political Philosophy*, Oxford: Oxford University Press, pp. 215–256.
- Freeman, Samuel (2000), „Deliberative Democracy: A Sympathetic Comment“, *Philosophy & Public Affairs* 29: 371–418.
- Gintis, Herbert, Henrich, Joseph, Bowles, Samuel, Boyd, Robert and Ernst Fehr (2008), „Strong Reciprocity and the Roots of Human Morality“, *Social Justice Research* 21: 241–253.
- Knight, Jack and James Johnson (2011), *The Priority of Democracy: Political Consequences of Pragmatism*, Princeton: Princeton University Press.
- Larmore, Charles (2003), „Public Reason“, in: Freeman, S. (ed.), *The Cambridge Companion to Rawls*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 368–393.
- Mansbridge, Jane with James Bohman, Simone Chambers, David Estlund, Andreas Føllesdal, Archon Fung, Cristina Lafont, Bernard Manin and José Luis Martí (2010), „The Place of Self-Interest and the Role of Power in Deliberative Democracy“, *Journal of Political Philosophy*, 18: 64–100.
- O’Neill, Onora (1997), „Political Liberalism and Public Reason: A Critical Notice of John Rawls, Political Liberalism“, *Philosophical Review* 106: 411–428.
- O’Neill, Onora (1986), „The Public Use of Reason“, *Political Theory* 14: 523–551.
- Quong, Jonathan (2014), „On the Idea of Public Reason“, in: Mandle, Jon and David A. Reidy (eds.), *A Companion to Rawls*, Chichester: Wiley Blackwell, pp. 265–280.
- Rawls, John (2005), *Political Liberalism*, Expanded Edition, New York: Columbia University Press.
- Rols, Džon (2003), „Još jednom o ideji javnog uma“, u: Rols, Dž., *Pravo naroda sa „Još jednom o ideji javnog uma“*, Beograd: Alexandria Press/NSPM, str. 169–228.
- Rols, Džon (1998), *Politički liberalizam*, Beograd: Filip Višnjić.
- Saward, Michael (2002), „Rawls and Deliberative Democracy“, in: Passerin D’Entreves, M. (ed.), *Democracy as Public Deliberation: New Perspectives*, Manchester: Manchester University Press, pp. 112–130.

255

Ivan Mladenović

From Public Reason to Deliberative Democracy

Summary

In this paper I shall investigate the relationship between public reason and deliberative democracy, mainly as it is presented in Rawls’s later political theory. Against the critics who claim that Rawls has no deliberative democratic theory,

I shall argue that he presented a complex view of public deliberation that contains a set of formal and substantive requirements derived from the idea of public reason. My main aim in this paper is to defend and further elaborate the thesis that Rawls's later political theory is crucially important for deliberative democracy. Furthermore, in light of the recent literature on deliberative democracy, I examine the relevance of Rawls's view for addressing some current problems, but also look at some limits of the public reason perspective.

Keywords: public reason, deliberative democracy, reasonableness, consensus, majority rule